

بازنمایی آسیب شناسانه شبکه‌های اجتماعی بر روان و ذهن نوجوان

^۱ ام‌البنین صیدانلو

^۲ معصومه اشکور لجی

^۳ ساجده محمدی

^۴ فاطمه قلی‌پور

چکیده

استفاده از رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در دنیای امروز افزایش چشمگیری داشته و شاهد حضور پررنگ این فضاها در عرصه‌های مختلف زندگی روزمره هستیم که گاه مفید و گاهی مضر بوده و پیامدهای منفی بر جسم و روان به جای می‌گذارد. مطالعات انجام شده نشان می‌دهند عدم توجه والدین به معایب این فضا و دسترسی آسان و بدون محدودیت نوجوانان این قشر را آسیب پذیرتر کرده در این میان شناخت و بازنمایی این آسیب‌ها می‌تواند با ایجاد آگاهی، تلاش برای رفع یا کاهش آنها کمک کند. در این مقاله به روش توصیفی با استفاده از منابع و آمار معتبر به این نتیجه رسیدیم که تأثیر منفی بر عزت نفس، اعتیاد، افت تحصیلی، کم‌خوابی، افسردگی از جمله آسیب‌های فردی و کاهش ارتباط، حسادت، خودشیفتگی، بحران هویت و شخصیت، از جمله آسیب‌های اجتماعی فضاهای مجازی، شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌ها هستند.

کلیدواژه: آسیب‌روان، شبکه‌های اجتماعی، نوجوان.

^۱ -مدرس مدرسه علمیه شهید مطهری، تنکابن. sidanlo1396@gmail.com

^۲ - طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه تخصصی شهید مطهری(ره) masoomeheshkevarlaji@gmail.com

^۳ - طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه تخصصی شهید مطهری(ره) msaje65@gmail.com

^۴ - طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه تخصصی شهید مطهری(ره) fatemehgholipoor395@gmail.com

مقدمه

شبکه‌های اجتماعی به سرعت در زندگی ما نفوذ کرده‌اند و تأثیر آن نه تنها بر زندگی بلکه بر روان ما قابل ملاحظه است. نقش رسانه‌ها در زندگی امروزی انکار ناپذیر است و از طریق آنها اطلاعات، اخبار و محتوای گوناگون بین انسان‌ها رد و بدل می‌شود. با افزایش ارتباطات، شبکه‌های اجتماعی جدیدی در آن فضا شکل گرفت که با شبکه اجتماعی گذشته که در فضای حقیقی شکل می‌گرفت، متفاوت است. این شبکه اجتماعی که به آن شبکه‌های اجتماعی مجازی گفته می‌شود، سابقه طولانی ندارد. سایت‌های شبکه اجتماعی مبتنی بر «وب» هستند که با اتصال مردم یا گروه‌ها به یکدیگر سبب به اشتراک‌گذاری اطلاعات از طریق اینترنت می‌شوند. (بیات و شهابی، ۱۳۹۱) و می‌توانند برای مسائل کاری، روابط احساسی، شناسایی افراد با ویژگی‌ها و علاقه‌مندی‌های مشابه خود، تفریح و سرگرمی و به اشتراک‌گذاری علایق مانند موسیقی، ورزش، هنر یا سیاست مورد استفاده قرار گیرند. فعالیت مداوم در این شبکه‌ها جدای از محاسنی که دارد، آسیب‌هایی را نیز به همراه دارد که سلامت روان افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این رسانه‌ها مناسب سنین مخصوص هستند و بهتر است قبل از ۱۸ سالگی در دست نوجوانان نباشند یا به صورت محدود مورد استفاده قرار گیرند. نکته مهم برای استفاده از این رسانه‌ها که اهمیت فراوانی دارد؛ اما کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد، سواد رسانه‌ای است که می‌تواند مانند یک سپر محکم از آسیب‌ها جلو گیری کند. کسی که از سواد رسانه‌ای برخوردار است می‌تواند پی به نیت آفریننده‌ی محصول رسانه ببرد، سهل انگاری در این زمینه نوجوانان ما را در مقابل این محصولات بی‌دفاع می‌گذارد. علاوه بر این، با شناخت این آسیب‌ها و تلاش برای ارائه راهکار برای زدودن یا کم کردن این آسیب‌ها می‌توان به استفاده بهتر و کم خطر تر این رسانه‌ها رسید. این مقاله، در صدد است تا به بازنمایی آسیب شناسانه شبکه‌های اجتماعی بر روان و ذهن نوجوان بپردازد.

با توجه به مطالعات انجام شده، گزارشات گویای آن هستند که استفاده و وابستگی بیش از حد مجاز نوجوانان به رسانه‌های گوناگون فردی و جمعی به یک چالش بزرگ تبدیل شده که روز به روز آسیب‌های آن در جامعه بر افراد به ویژه قشر نوجوان بیشتر بروز پیدا می‌کند. عدم توجه والدین به معایب این رسانه‌ها و دسترسی آسان و بدون محدودیت باعث آسیب‌پذیری بیشتر آنها می‌شود که امروزه بیشتر از قبل شاهد آن

هستیم. علاوه بر این با توجه به گستردگی رسانه‌ها و داده‌های اطلاعاتی و شائبه‌هایی که این فضا در ذهن نوجوان ایجاد می‌کند و عدم پاسخگویی، اکثر افراد درگیر کنکاش‌های ذهنی و سوالات بی‌جواب می‌شوند و بر سر چند راهی در زندگی قرار می‌گیرند. تغییر ارزش‌ها و اصول اعتقادی افراد جامعه و هنجارشکنی‌هایی که شاهد آن هستیم آثار این مشکلات و رسانه‌هاست. پرداختن به این مسائل و شناخت آسیب‌های این فضا و آگاهی بخشی به افراد به ویژه والدین در این زمینه می‌تواند به کم کردن، جلوگیری و درمان این آسیب‌ها کمک‌کند از این رو اهمیت شناخت و معرفی این آسیب‌های ذهنی، روانی بیشتر شده، ضرورت پرداختن به آن را نمایان می‌سازد.

شبکه‌های اجتماعی با وجود مزایای فراوانی که دارند و امکاناتی که در اختیار کاربران قرار می‌دهند، معایب و خطراتی دارند که امروزه مورد توجه بسیاری از اندیشمندان و نظریه پردازان قرار گرفته است.

فاطمه سادات طباطبایی‌هارونی در این حوزه کتاب آسیب‌های فضای مجازی بر نوجوانان را به تحریر درآورده است. خانم طباطبایی آسیب فضای مجازی برای نوجوانان را از آسیب‌های اجتماعی نوپدید دانسته و در سه فصل به معرفی فضای مجازی و ویژگی‌های سن نوجوانی آسیب‌های روانی و آسیب‌های اجتماعی فضای مجازی پرداخته است. نویسنده آسیب‌هایی از جمله آسیب به اعتماد به نفس، دور شدن از واقعیت، آسیب به ارتباط انسانی و وابستگی و استفاده به فضای مجازی را برشمرده است.

کتاب نقش رسانه بر بحران هویت و سلامت بلوغ نوشته شکوفه میراحمدی با مطالعه دختران دبستانی استان کرمانشاه به بررسی نقاط قوت و ضعف دسترسی آسان به اینترنت و تاثیر آن بر نوجوانان در چهار فصل می‌پردازد. دسترسی تمام اقشار جامعه به خصوص قشر نوجوان و جوان به تمامی داده‌های اینترنت، سپری شدن قسمت زیادی از وقت کاربران جوان در شبکه‌های اجتماعی، تبعات رسانه بر بلوغ نوجوان بخشی از آسیب‌هایی است که در این کتاب به آن اشاره شده است.

محمدرضا رضایی‌والایی و دیگر نویسندگان در مقاله بررسی آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سبک زندگی جوانان و نوجوانان با اشاره به مفهوم و ویژگی‌ها و ابعاد اینترنت به علل گرایش جوانان به اینترنت پرداخته‌اند. در این پژوهش تلاش گردیده پدیده‌ی اعتیاد اینترنتی در نوجوانان و آسیب‌های ناشی از آن

مانند عدم شکل گیری هویت مطلوب، مشکلات جسمانی و اجتماعی، مشکلات روانی از جمله اضطراب، تنهایی و بی کفایتی و همچنین از دست دادن مهارت‌های اجتماعی بررسی شود.

در مقاله بررسی آسیب‌های اجتماعی شبکه‌های اجتماعی و شبکه‌های مجازی در بین دانش آموزان و نوجوانان به قلم آقای سعید کرامتی تولائی و فاطمه علیمردانی به تاثیر شبکه اجتماعی بر نوجوانان و راه‌های پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی پرداخته شده است. نویسندگان در این پژوهش با استفاده مستندات میدانی و کتابخانه ای به آثار و مضرات آن پرداخته‌اند. در این پژوهش اشاره شده است که شبکه‌های اجتماعی باعث افت تحصیلی، خشونت و افسردگی و . . . شده و این موارد نگرانی مدارس و والدین را افزایش می‌دهد.

باتوجه به بررسی‌های انجام‌شده آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی بر روان را می‌توان در دو گروه فردی و اجتماعی تقسیم بندی کرد. گروهی از این آسیب‌ها که در زندگی شخصی و خصوصی فرد مشکل ایجاد می‌کنند در دسته فردی قرار می‌گیرند که در اینجا به مهم‌ترین و بارزترین آنها اشاره می‌کنیم.

۱. آسیب‌های فردی شبکه‌های اجتماعی

آنچه مسلم است این است که سلامت روانی افراد که از اهمیت زیادی برخوردار است، ممکن است با فعالیت بیش از حد در شبکه‌های اجتماعی مجازی، تحت تاثیر آثار سوء آن قرار گیرد؛ زیرا در گذشته اساس ایجاد شبکه‌های اجتماعی صرفاً بر مبنای ارتباطات رو در رو و چهره به چهره بود و از مجموعه‌ای از دوستان، آشنایان، افراد یک قوم یا قبیله که نسبت به هم شناخت داشتند، تشکیل می‌شد. ولی شبکه‌های اجتماعی که در فضای اینترنت شکل می‌گیرد، اساس تشکیل آن عدم وجود ارتباطات چهره به چهره است که معمولاً کاربران آن در اغلب موارد نسبت به هم شناخت ندارند و یا اگر دارند، بسیار کم و ناچیز است. با توجه به هویت دینی و ملی غنی جامعه ایران، ممکن است آسیب‌های فردی و اجتماعی جبران‌ناپذیری بر روی جوانان و نوجوانان این مرز و بوم داشته باشد که در ذیل به آسیب‌های فردی شبکه‌های اجتماعی می‌پردازیم.

۱-۱. کاهش عزت نفس

عزت حالتی است که مانع مغلوب شدن انسان می‌شود (حالت شکست ناپذیری) (اصفهانی، ۱۴۴۰ق، ج ۱، ص ۳۳۳). عزت نفس، یکی از پایه‌های اساسی شخصیت آدمی و باعث نیل انسان به افتخار و سربلندی است اگر انسان‌ها به ویژه جوانان بتوانند این تمایل والای فطری را همواره در درون خود زنده و حاکم نگه دارند و

رفتار و گفتار خویش را با آن هماهنگ سازند، توانسته‌اند اساس نیک بختی انسانی خود را برای تمام دوران عمر پایه‌گذاری کنند. (فلسفی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۸۴-۲۸۷).

عزت نفس در حقیقت احساس ارزشمندی شخصی و احترام به خود است و اعتماد به توانمندی‌های خود را نشان می‌دهد. در این میان عواملی باعث آسیب به این ویژگی می‌شود که می‌تواند برانگیزه‌ها، سلامت روان و کیفیت کلی زندگی که مرتبط با عزت نفس است تأثیر منفی بگذارد.

استفاده بیش از حد از شبکه‌ها و رسانه‌های اجتماعی از طریق مقایسه خود با دیگران، آزار آنلاین، استانداردهای زیبایی غیرواقعی، انتظار تایید از دیگران و دیدن تصاویر ایده‌آل از زندگی دیگران می‌تواند به کاهش عزت نفس منجر شود. در اینجا به یکی از رایج ترین مصادیق این شبکه و بررسی این موارد در فضای آن می‌پردازیم.

-اینستاگرام: اینستاگرام رسانه‌ای است که در آن کاربران عمدتاً تصاویر ویرایش شده و بهترین لحظات زندگی خود و گاه تصویری غیر واقعی و رویایی را به اشتراک می‌گذارند این امر باعث می‌شود نوجوانان احساس کنند که زندگی دیگران کامل تر و بهتر از زندگی خودشان است و همه آنها را باور می‌کنند و در نتیجه عزت نفسشان کاهش یابد و به زندگی خودراضی نیستند.

مثلاً دختر ۱۳ساله‌ای را در نظر بگیرید که در فیلد اینستاگرام خود می‌گردد. او تصاویری از دوستانش می‌بیند که در مهمانی‌های مجلل شرکت می‌کنند، به سفرهای پرهزینه می‌روند یا به موفقیت‌هایی دست پیدا می‌کنند. احتمالاً او با دیدن این تصاویر احساس می‌کند زندگی‌اش به اندازه‌ی کافی خوب نیست و شروع می‌کند به زیر سؤال بردن ارزش‌های خود و خانواده‌اش، ممکن است این مسئله آرام آرام به «تصور منفی» از خود منجر شود و بر عزت نفس و اعتمادبه‌نفس او تأثیر بگذارد.

۲- آزار و اذیت آنلاین

یکی دیگر از جنبه‌های تأثیرگذار بر عزت نفس کودکان و نوجوانان در شبکه‌های اجتماعی، آزار و اذیت آنلاین است. قلدری آنلاین در اینستاگرام توسط نوجوانان بسیار رایج است و می‌تواند عواقب روانی جدی مانند: افسردگی، اضطراب و کاهش عزت نفس را در پی داشته باشد. نوجوان ۱۵ساله‌ای را در نظر بگیرید که

هیچ چیزی وجود ندارد که باعث حسادت نشود مادی یا غیر مادی ولی به طور کل وقتی انسان حسودی می کند که آنچه دیگری دارد برایش ارزش داشته باشد. (کلانترزاده، ۱۳۹۷)

حسد را علمای اخلاق این گونه تعریف کرده اند: حسادت، تمنای سلب نعمت است از دیگری که به صلاح او باشد، یعنی حسود دوست دارد نعمت ها از طرف مقابل گرفته شود، خواه آن نعمت به حسود برسد یا نرسد. (خانی، ۱۳۸۶)

حضرت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در این باره می فرمایند: «منشأ و ریشه رذائل حسادت است». (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۳۷۷)

وجه مشترک تمامی دیدگاه ها این است که حسادت یک انفعال روانی است که علل پیدایش آن می تواند متفاوت باشد. با توجه به شرایطی که در شبکه های اجتماعی ایجاد می شود زمینه را برای بروز این رزیه فراهم می کند. هر چند که حسادت برای بیشتر افراد یک هیجان طبیعی محسوب می شود اما وقتی نوجوان به صورت مستمر در معرض داشته های دیگران قرار بگیرد احتمالاً با مشکلات زیادی روبرو خواهد شد، از جمله مقایسه کردن که خواه یا ناخواه تاثیر منفی بر خوشحالی افراد می گذارد. و از آن جا که افراد در شبکه های اجتماعی معمولاً تصاویری را به اشتراک می گذارند که اکثراً بیانگر اوقات خوش آنهاست و از داشته ها و تجربیات مثبت خود می گویند. در واقع تصویری غیر واقعی از زندگی شان ارائه می دهند که با واقعیت تناسب چندانی ندارد. به همین خاطر نوجوان در اثر دیدن و شنیدن موفقیت های فردای که شبیه به او هستند دچار مقایسه شده و حسرت می خورد و طلب رسیدن به داشته های دیگران در او ایجاد می شود در نتیجه حس حسادت در او ایجاد می شود، اما نسبت به چیزی حسادت می کند که واقعی نبوده و امکان دستیابی به آن نیز بسیار کم است. (میرمحمدی عزیزی، ۱۴۰۰)

۲-۳. خودشیفتگی

اختلال خودشیفتگی یکی از انواع اختلالات شخصیت است که با احساس شدید خودبزرگ بینی، نیاز مداوم به تحسین دیگران، و عدم توانایی در درک یا همدلی با احساسات دیگران مشخص می شود. افراد مبتلا به این اختلال به طور مداوم در تلاش هستند تا مرکز توجه باشند و خود را برتر از دیگران بدانند. آن ها ممکن است از

دیگران استفاده کنند تا به اهداف خود دست یابند و در برابر انتقاد بسیار حساس و واکنش پذیر باشند. از طرفی، این افراد معمولاً در پشت نقاب اعتماد به نفس کاذب، احساسات عمیق بی‌ارزشی و آسیب‌پذیری دارند. روابط شخصی و حرفه‌ای این افراد غالباً دچار چالش‌های جدی می‌شود، زیرا آن‌ها معمولاً به نیازها و احساسات دیگران توجه کافی ندارند و این موضوع می‌تواند به تنش و ناهم‌واری در روابط منجر شود.

در آموزه‌های دینی نیز این ویژگی ناپسند شمرده شده برای مثال حضرت امیرالمؤمنین می‌فرمایند: «ای مردم تاج‌های فخر و برتری جویی را زمین نهید (نهج البلاغه، خطبه ۵) و تاج تواضع بر سر نهید و خود برتر بینی را زیر پا افکنید و حلقه‌های زنجیر تکبر را از گردن فرو نهید» (همان، خطبه ۱۹۲)

امروز شبکه‌های مجازی یکی از ابزارهایی است که در مسیر رشد خودشیفتگی افراطی استفاده می‌شود. به اشتراک‌گذاری بی‌پایان سلفی و همه‌ی افکار درونی در رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی می‌تواند یک خودشیفتگی ناسالم ایجاد کند و فرد از ارتباطات دنیای واقعی فاصله بگیرد. (سواری و دیگران ۱۴۰۱)

نتیجه‌گیری

رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در کنار مزایای فراوان معایبی را به ویژه در قشر نوجوان به دنبال داشته که علت اصلی بروز این مشکلات و آسیب‌ها نداشتن سواد رسانه‌ای و عدم استفاده صحیح و کنترل شده است که از مهم‌ترین و رایج‌ترین آن‌ها را می‌توان به آسیب‌های فردی و اجتماعی اشاره کرد: افسردگی که یک اختلال روحی است و باعث آسیب به سلامت روحی می‌شود و یکی از ابعاد روانی ناشی از آسیب رسانه به خصوص فضای مجازی بر نوجوانان است کاربران شبکه‌های اجتماعی کمتر به دیدار دوستان و بستگان می‌روند و به جای آن به صورت آنلاین ارتباط می‌گیرند و به همین دلیل شاهد کاهش ارتباط فیزیکی و رودرروی آن هستیم از آنجایی که در بسیاری از موارد نوجوانان قبل از خواب به چک کردن فضای مجازی می‌پردازند و ساعات زیادی به گشت و گذار در آن مشغول شده و اوقات مناسب برای خواب خوب را از دست داده و دچار کم‌خوابی می‌شوند. همچنین از آنجایی که بیشتر وقت نوجوان در شبکه‌های اجتماعی سپری می‌شود و مورد حمله پیام‌ها و اطلاعات فراوان قرار می‌گیرد تمرکز کم شده و دچار افت تحصیلی شده در این فضا نوجوان از طریق مقایسه خود با دیگران آزار آنلاین برخورد با استانداردهای زیبایی غیرواقعی دچار تزلزل عزت

نفس شده یا ممکن است در مقابل آنقدر در این فضای غیرواقعی غرق شده که دچار خودشیفتگی و خودبزرگ بینی شود که از صفات ناپسند بوده و در واقع فرد به یک اعتماد به نفس کاذب مبتلا می شود علاوه بر این ها در این شبکه ها به دلیل تنوع، گستردگی و وجود افراد گوناگون اقشار مختلف که اکثر اوقات خوش و داشته های خود را به اشتراک می گذارند فرد دچار حس مقایسه شده و ویژگی زیاده خواهی او او را به حسادت می اندازد و در آخر به اعتیاد اشاره شد که افراد ممکن است برای رفع نیازهایی که در دنیای واقعی به آن دست پیدا نکردند یا فرار از تنهایی و مشکلات دچار وابستگی و در نهایت اعتیاد به این فضا شوند.

فهرست منابع

۱. اصفهانی، راغب، مفردات فی القرآن، بی جا، دفتر نشر الکتاب، چاپ دوم، ۱۴۴۰ق،
۲. انصاری، کبری، بررسی تاثیر شبکه های اجتماعی بر افت تحصیلی دانش آموزان، اولین کنفرانس بین المللی علوم اجتماعی و جامعه شناسی، سال ۱۳۹۴.
۳. بابایی، مظهر، بیگی، پروانه، و ازغ، هدیه، تبیین حسادت فردی، علل، مصادیق و راهکارها (تحلیلی فلسفی، ۱۴۰۱، <https://sid.ir/paper/1113012/fa>
۴. باقری مسعود، معظمی شهلا، علی نژاد آذر، منصوری سید مهدی، راهکارهای برون رفت از آسیب های سلطه فضای مجازی بر کودکان و نوجوانان، فصلنامه دستاوردهای نوین در حقوق عمومی، سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۴۰۲
۵. بیات، قدسی و شهابی، محمود. (۱۳۹۱)، اهداف و انگیزه های عضویت کاربران در شبکه های اجتماعی مجازی (مطالعه ای درباره جوانان شهر تهران)، مطالعات فرهنگ ارتباطات، ۱۳ (۲۰)، ۶۲-۸۶.
۶. تره باری، حافظ، زاهدبابلان، عادل، معینی کیا، مهدی، و نامور، یوسف، شناسایی عوامل اثرگذار بر حسادت سازمانی در بین کارکنان دانشگاه فرهنگیان (استان های شمال غرب کشور)، ۱۳۹۹،
- <https://sid.ir/paper/514235/fa>
۷. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غرالحکم و درالحکم، مصحح رجائی، سیدمهدی، دارالکتاب اسلامی، چاپ دوم، قم، سال ۱۴۱۰ ق

۸. جعفری، علی، رابطه استفاده از شبکه های اجتماعی با سلامت روان دانش آموزان دختر دوره دوم متوسطه شهر تهران. جامعه، فرهنگ، رسانه، ۱۴۰۰، <https://sid.ir/paper/1031472/fa>
۹. جنیدی، حورا، شبکه های اجتماعی و عزت نفس کودک و نوجوان، ۱۴۰۲، <https://danabon.ir>
۱۰. خانی، حسن، حسد از دیدگاه قرآن و روانشناسی، ۱۳۸۶، <http://ensani.ir/fa/article/45857>
۱۱. رحیمی، محمد و تاج آبادی، رضا و شعبانی، سمیه، پیامدها و آثار اینترنت بر برخی از ابعاد هویت اجتماعی جوانان، نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب های اجتماعی نوپدید، تهران، ۱۳۹۱، <https://civilica.com/doc/268397>
۱۲. رضایی والا، محمدرضا، کاویانی فر، سحر، مقدم، زهره، و معصومی، فاطمه، بررسی آسیب های شبکه های مجازی بر سبک زندگی جوانان و نوجوانان، همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی در ایران (دومین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی)، ۱۳۹۶، <https://sid.ir/paper/897695/fa>
۱۳. رونقی، مرضیه، آسیب شناسی فضای مجازی، کنفرانس پژوهش های نوین ایران و جهان در روانشناسی و علوم تربیتی حقوق و علوم اجتماعی، ۱۳۹۶
۱۴. سعدی پور، اسماعیل، بررسی تاثیر اینترنت بر خانواده های داری فرزند جوان، فصلنامه پژوهش های ارتباطی، سال بیستم شماره ۴، صفحه ۱۴۳-۱۶۹، سال ۱۳۹۲
۱۵. سواری، معصومه و قبادی، لیلا و یارمحمدی، مرضیه، بررسی میزان تاثیر مثبت و منفی رسانه های اجتماعی بر سلامت روانی نوجوانان، ۱۴۰۱، <https://civilica.com/doc/1900258>
۱۶. شجاعی، محمدصادق، روان شناسی و آسیب شناسی اینترنت، نشریه روان شناسی و دین، ۱۳۷۸
۱۷. ضیاچی، محدثه و پور قنبری، نجمه، اعتیاد اینترنتی در بین کاربران اینترنت: پیامدها، علل و راه حل ها، نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب های اجتماعی نوپدید، تهران، ۱۳۹۱، <https://civilica.com/doc/268401>
۱۸. طارمی، محمد حسین، فضای سایبر، آسیب ها و مخاطرات، فصلنامه ره آورد نور. شماره ۲۲، سال ۱۳۸۷
۱۹. طاهری گلوندانی، رقیه، اینترنت و آسیب های اجتماعی، نخستین کنگره ملی فضای مجازی و آسیب های اجتماعی نوپدید، تهران، ۱۳۹۱، <https://civilica.com/doc/268402>
۲۰. عباسی، مریم، تاثیر از ماهواره و مجازی فضای بر نوجوانان، نشریه Pure Life، شماره ۱۶، زمستان ۱۳۹۷

۲۱. عسگری عترت، آسیب شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان، همایش ملی روانشناسی، تعلیم و تربیت و سبک زندگی، ۱۳۹۸
۲۲. علی اکبری، نگین و نصیری زرنندی، زینب، تاثیر فضای مجازی بر آسیب های اجتماعی، مجله پیشرفت ها نوین در روانشناسی، سال ۱۳۹۸
۲۳. عزیزاده گرجی، خورشید، رابطه ی افت تحصیلی با افت ریاضی مدرسه ای، یازدهمین کنفرانس آموز ریاضی ایران، ساری، سال ۱۳۸۹
۲۴. غریان چوگانلو، زهرا و جعفری آفکند، مریم و رحیمی، سودا و احمد داوغلی، زهرا و جعفری کلیبر، فاطمه، عوامل موثر بر عزت نفس نوجوانان، پنجمین کنفرانس بین المللی مطالعات جهانی در علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره، تهران، ۱۴۰۰، <https://civilica.com/doc/1409571>
۲۵. فلسفی، محمد تقی، جوان از نظر عقل و احساس، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ نهم، ۱۳۸۸
۲۶. کلانترزاده، فریبا، حسادت و راه های پیشگیری از آن، کنفرانس بین المللی پژوهش های دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام، کرج، ۱۳۹۷، <https://civilica.com/doc/819336>
۲۷. مشایخ، فرحنازو حاجی زاده، حانیه، فرصت ها و آسیب های فضای مجازی، انگاره های نو در تحقیقات آموزشی سال دوم، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲.
۲۸. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نهج البلاغه، قم، مدرسه امام علی (ع)، چاپ اول، ۱۳۸۴
۲۹. میر محمدی عزیزی، سیده فاطمه، بررسی چگونگی تاثیر گذاری رسانه های اجتماعی بر سلامت روانی نوجوانان، پنجمین همایش بین المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، همدان، ۱۴۰۰، <https://civilica.com/doc/1904125>
۳۰. نعیمی، ابراهیم، پیش بینی افت تحصیلی بر اساس می زان استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی و احساس ارزش شخصی، پژوهش های مشاوره (تازه ها و پژوهش های مشاوره)، ۱۳۹۶
۳۱. همت آبادی، حمی درضا، عوامل موثر بر می زان و چگونگی استفاده از اینترنت در بین دانش آموزان شهر مشهد و تاثیر آن به احساس تعلق به ایرن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۷